

ТАВАЛЛО ЛИРИКАСИДА ПОЭТИК ШАКЛ ВА МАЗМУН МУТАНОСИБЛИГИ

Рахмонова Дилдора

ТДЮУ Ихтисослаштирилган филиали катта ўқитувчиси

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7073523>

Аннотация. Ушбу мақолада Тавалло лирикасидаги поэтик шакл ва мазмун мутаносиблиги ҳақида сўз юритилади.

Калим сўзлар: Тавалло, лирика, поэтика, поэтик шакл, поэтик мазмун, адабий санъат, вазн, аруз, бармоқ.

СООТНОШЕНИЕ ПОЭТИЧЕСКОЙ ФОРМЫ И СОДЕРЖАНИЯ В ЛИРИКЕ
ТАВАЛЛО

Аннотация. В данной статье говорится о балансе поэтической формы и содержания в лирике Тавалло.

Ключевые слова: Тавалло, лирика, поэтика, поэтическая форма, поэтическое содержание, литературное искусство, аруз.

CORRELATION BETWEEN POETIC FORM AND CONTENT IN TAVALLO'S
LYRICS

Abstract. This article talks about the balance of poetic form and content in Tavallo's lyrics.

Keywords: Tavallo, lyrics, poetics, poetic form, poetic content, literary art, weight, aruz, finger.

КИРИШ

Кўплаб манбаларда XIX аср охири XX аср бошлари ўзбек адабиётида шакл борасида янглинишлар даври сифатида кўрсатилади. Бунга сабаб сифатида эса давр воқеалари, кишилардаги тафаккурий эврилишлар, бошқа халқлар адабиётида билан ўзаро алоқаларни кўрсатиш мумкин. Туркистонда кечаётган воқеалар деярли барча қалам соҳиблари ижодида акс этди. Аввалгиларга ўхшамаган ҳаёт тарзи ифодаси – янгича мазмун эса анъанавий шакл ва қолипларни, хусусан, арузни рад эта бошлади. Чунки муайян поэтик шакл маълум бир мазмунни фақат ўз имкониятлари доирасида ифодалайди. Замоннинг шиддаткор руҳини, янгиликларни ўқувчи руҳига таъсир эттириш учун эса янгича шакл изланишларига қўл урила бошланди.

Бу ҳақда У.Ҳамдамов қуйидагича фикр билдиради: "...уларнинг шеърини шаклан ҳар қанча арузий кўринмасин, мазмунан секин-аста давр руҳини, тўғрироғи, унда юз бераётган оламшумул ўзгаришлар кайфиятини акс эттира бошлаганди. Шунга кўра, бизда ҳам "шеър тушунчаси асос-асосларидан ўзгаришга мажбур" эканлиги аён бўлиб қолган, шеърят шунга эҳтиёж сезаётган эди".

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тавалло ижодида ҳам ана шундай шакл ва мазмун мутаносиблиги йўлида изланишларни учратишимиз мумкин. Поэтик шакл ва ижодий услуб янгилиниши масаласини таҳлил қилишдан аввал шакл ва мазмун бирлиги тушунчасини ёритиб ўтсак.

Адабиёт назарияси бўйича изланишларида Б. Саримсоқов бу тушунчаларга қуйидагича таъриф беради: "Бадиий адабиётда мазмун ва шакл муаммоси ҳақида гап кетганда, шаклнинг икки хил маънода тушунилишини унутмаслик керак. Биринчиси –

шакл мазмуннинг ифодаси эканлиги, иккинчиси – шакл мазмунга нисбатан бепарқ ташқи ифода эмаслиги”.

Олим мазмунни ўта фаол ва ўзгарувчан категория сифатида кўrsa, шаклни эса унга нисбатан барқарорроқ деб баҳолайди: “Шунга қарамай, даврлар ўтиши билан айрим жанрлар “эскириб” қолади, яъни давр талабларига жавоб бермай қолади ва истемолдан тушиб қолади. Натижада адабий жараёнга янги жанрлар кириб келади”.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Янги жанрлар бир қатор ижодкорларнинг муваффақиятли уринишлари ҳосиласи сифатида адабиётга кириб кела бошлади. Бу борада Таваллонинг ҳам ҳиссаси бор эди. У даставвал анъанавий вазнда ижод қилса-да, мавзу ва сўз танлаш борасида бошқаларни такрорламасликка, минг йиллик анъаналарни давом эттирмасликка уринди. Ҳослар шеърятти деб қаралувчи арузда ҳижо талабига жавоб бермайдиган сўзлар жадид шеърятининг халқчиллашуви маҳсули эди. Халқчиллашувдан мақсад эса миллатни уйғотиш. Шу сабабли жадид адабиётида “миллий шеър” аталмиш шаклан арузни, мазмунан бармоқни эслатувчи ижод маҳсуллари юзага келди. Абдулла Авлонийнинг “Адабиёт ёхуд миллий шеърлар” (1909), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг “Миллий ашулалар” тўплами (1915), Таваллонинг “Равнақ ул-ислом (миллий шеърлардан 1-жузъ)” шулар жумласидандир.

Тавалло арузнинг гўзал намуналарини ярата олганини унинг ижоди билан танишган ҳар бир ўқувчи осон англайди. “Миллий шеърлар” эса поэтик шакл мезонларига кўра бироз бўшроқ. Бундай бадиий маҳорат етишмаётгандек кўринган ҳолатларни Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий “бу адабиётдан хабарсизлик эмас, қора элимизни тушунувина ўнғай бўлсин учун” деб тушунтиради. Жадид даври поэтикаси бўйича тадқиқотчи Н.Афоқова эса “аруздан бошқа вазнга ўтишолди жараёнини акс эттирувчи ўзгаришлар” деб баҳолайди.

МУҲОКАМА

Таваллонинг “Хуррият ҳақинда табрикнома” ғазалига эътибор қаратамиз:

Кўнка тушар/да шошманг, ар/зон жойин та/лошманг,

Бир-бир ила/ матошманг, чи/қингки дона/-дона.

— — V — / — — V — / — — V — / — —

Айни шеърни ритмик-интонацион жиҳатдан бошқача шакллантирамиз:

1 2 3 4 5 + 1 2

Кўнка тушарда шошманг,

1 2 3 4 + 1 2 3

Арзон жойин талошманг,

1 2 3 4 + 1 2 3

Бир-бир ила матошманг,

1 2 3 4 5 + 1 2

Чиқингки дона-дона.

а-а-а-б тарзидаги қофияланиш яққолроқ кўзга ташланган иккинчи вариантда шеър пафоси ҳам аниқ сезилмоқда. Қолаверса, бундай мазмундаги шеърлар “моҳиятан кенг оммага қаратилган нутқ – ваъз” эканлигини, уларнинг яратилишидан пировард мақсад халқни уйғотиш эканлигини ҳам ҳисобга олмоқ лозим.

“Садойи Фарғона” газетасининг 1914 йил 11 май, 15-сонида эълон қилинган “Вақт ғанимат” шеърда ҳам худди шундай шаклий янгиланишга дуч келамиз:

Етди энди,/ оталар, бидъ/атни сиз таш/ларга вақт,

Моней бўлманг,/ ум(у)р кўрсун,/ яшасун ёш/ларга вақт.

V V — — / V V — — / V V — — / — V —

“Юз йил ўтиб ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган” “Оламга бир назар” ғазалида ҳам ритмик-интонацион жиҳатдан кўпроқ бармоққа хослик кўринади:

Осмондаги тайёралар

боқғил қаёнга боралар,

Эй нафс ила овворалар,

нечун кўролмайсиз хануз?

Ушбу шеър ҳам мазмунан оммани уйғотишга қаратилган. Агар уни муаллиф “кўнгил озиғи” учунгина эзганда эди, балки бошқа шакл, бошқача сўзларга мурожаат этган бўларди. Янги ва номаълум нарса ҳамманинг эътиборини тортиши ҳақиқатидан келиб чиқиб, Тавалло “тайёра”, “ғромофун”, “гимноз”, “семнор” каби янги лексикага мурожаат этади. Сўз (яъни мазмун) янги, шакл ноодатий – эҳтимол, бу ўқувчини кўпроқ ўзига тортар? Ҳақиқатдан ҳам Таваллонинг бу мақсади амалга ошди. Ойбекнинг, Насрулло Давроннинг эсдаликларига кўра “Равнақ ул-ислом” ўша пайтнинг энг кўп ўқилган китобларидан бўлган.

“Имтиҳон ҳақинда болалар тилиндан” айтилган ушбу шеър ҳам Таваллонинг шакл ва ижодий услуб янгиланишига мисол бўла олади:

Фарз бизларга, илм изларга,

Арз сизларга, бизни оталар.

“Мактабдур раҳбар, илм эрур гавҳар”,

Деди пайғамбар кўб ҳадисларда.

Ўқусун Куръон, ҳар мусулмон,

Яшасун урфон, яшасун миллат.

Тавалло лирикасида бу каби шеърлар кўплаб учрашини юқорида ҳам таъкидладик. Сабабларини ҳам баён этдик. Аммо бу изоҳлар яна бир саволни пайдо қилиш табиий. Нега замоннинг бу ўзгаришлари поэтик шакл янгиланиши орқали ифода этилиши керак? Бу омил, бизнинг назаримизда, кўпроқ ўқувчининг – халқнинг руҳий ҳолати билан боғлиқ. Яъни кескин сиёсий ўзгаришлар, очарчилик, мардикорчиликка олиш воқеалари, доимий зуғумлар, турмуш тарзининг тобора ёмонлашуви шароитида халққа курашувчилик, мардонаворлик руҳини бериш керак эди. Бу худди чақалоқ парваришида “Алла”, тўйда “Ёр-ёр”, таъзияда йўқлов-марсияларга эҳтиёж бўлгани каби ўзгача ритмга эҳтиёж билан боғлиқ эди. Мардикорлик кўшиқлари орасида энг машҳурларидан бўлган “Қарғалар” кўшиғини эслайлик. Бу ҳам инсон руҳиятининг муайян ритмга эҳтиёжи мавжудлигини кўрсатади. Халқ оғзаки ижодига мансуб дoston, эртақ, кўшиқларда ҳам қаҳрамоннинг физиологик ва руҳий ҳолати ритмлар орқали кўрсатиб берилди. Биргина ритм воситасида биз воқеаларнинг тезлашаётганлиги ёхуд сустлашганлиги, поэтик образнинг қувонч ёки аламни ҳис этаётганлигини англаймиз. “Авазхон” достонидан келтирилган ушбу парчага эътибор қаратсак. Ҳасанхон дўстларини узоқ сафарга чорлаш мақсадида қирқ йигитга қарата шундай дейди:

Қани энди бунда ман-ман деганлар,

Гўрўғлининг чойу тузин еганлар.
От кўтариб сатта шоввоз бўлганлар,
Мининг отга, бундан Хунхор борамиз.

Ушбу парча бармоқнинг 11 бўғинли ўлчовида, 4+4+3 вариантида. Энди асарда воқеалар фаол ҳаракатга кўчган ўринга эътибор қиламиз:

Ҳасан полвон бош бўлиб,
Бирдай кўзу кош бўлиб,
Бир-бирига сирдош бўлиб,
Хунхор қараб жўнашди,
Қирқ битта йўлдош бўлиб.

Бу парчада эса бармоқнинг 7 бўғинли ўлчови, 4+3 вариантдан фойдаланилмоқда. Демакки, асарга ўзгача рух, кўшимча маъно юклашда ритмнинг ўрни юқориликни жадид даври ижодкорлари ҳам яхши англашган ва шаклий жиҳатдан янгиликларга тез-тез қўл уришган.

Тавалло шеърлятида “Муштум” журналида ижод қилган йиллар ўзига хос босқич бўлди. Энди у услуб жиҳатидан ҳам, бадий маҳорат жиҳатидан ҳам аввалги Таваллони эслатмайди.

Таваллонинг “Муштум”га киритилган шеърлари ичида жамият ва миллат тараққиётига тўсқинлик қилувчи иллатлар қаламга олинади. “Мағзава”, “Мухбирча” тахаллуслари билан халқ ҳаётини рўй-рост кўрсатиб, мана шу иллатларни очиб ташлайди.

“Муштум”даги шеърларини ўқий туриб, ўқувчида бир савол туғилиши табиий: бадий ифода, анъанавий шакл, истеъдод жиҳатидан етарли даражада шакланган адибнинг адабий мезонларга кўра кам тош босадиган асарлар ёзишига нима сабаб бўлди экан? Айримлар унинг жўн ва истехзоли ижод йўлига тушиб қолишига фарзанд доғига чидолмай ичкиликка берилгани сабаб дея кўрсатишади. Бизнингча, йўл бошида қўйилган улкан мақсадларнинг йўққа чиққани, бир умр курашилган орзунинг бошқалар томонидан топталгани унга кўпроқ таъсир қилган деб ўйлаймиз.

“Муштум” журналининг 1924 йил, 7-сон (11-бет)ида “Ҳозирги пивохоно ашуласи” эълон қилинади. Бу шеър мавзу, услуб, ифода шакли ва воситалари жиҳатидан ҳам Тавалло ижодида янгилик эди:

Ошнамсан, ошнамсан,
Этугимдаги пошнамсан.
Куй пивангни, торт тевангни,
Бизга червон “ни почём?”
Арман тоғам пиваси,
Боғда пишган меваси.
Ўлдурадур шеваси
Милисалар “ни почём”.

Журналнинг 1924 йил 22 декабрь, 23-сон (6-бет)ида эълон қилинган “Муборакбод” шеъри эса халқ оғзаки ижодидаги шеърларни ёдга солади. “Янчилган ўзбек эли...” деб бошланадиган шеърнинг таг замиридаги маънони илғаб олиш ҳам кишидан катта меҳнат талаб этмайди:

**Қадрингни билмаганлар ўз қадрини билолмас,
Берсанг унга вазифа, асло адо этолмас,**

**Бўлса гаранг қулоғи сўзга қулоқ осолмас,
Бошида мағзи йўқлар бир фойда ҳам ололмас,
Ҳой, ҳой дедим, ҳой ўзбек, сенга соқол муборак.
Амма-холаси ҳаводор!...**

ХУЛОСА

Тавалло шеърлятида ўз даврига хос бўлган на бир услубий янгилик унинг макароник поэзияга ҳам қўл урганидадир. “Ажнабий сўзларни (варваризмларни) кўплаб киритиш натижасида яратилган кулгули сатирик ва юмористик шеърлар” ини асосан “Муштум” журнали орқали ўқувчиларга етказди. Мана, улардан бири:

**“Издират” “азнакум” десам кўчада,
Бир хотин ўхшатиб чунон урди.
“Бинават фажалист ” десам қарамай,
Судрабон тептилар, шўрим қуриди.
“Вот билат мен чилен” дедим йиғлаб,
“Чўрт , ишак, молчи !” деб юзин бурди...**

Шеър гарчи “Бир шўринг курғур тилидан” баён этилаётган бўлса-да, унда ўша даврдаги миллатдошларимизга хос тил билмаслик, ичкиликка ружуь қўйиш, алаалоқибат, ўз Ватанида елка қисиб юришга мажбурлиги баён этилади.

REFERENCES

1. Rahmonova, D. Prayerfully and Uzbek national satire. *International Journal on Integrated Education*, 3(1), 35-38.
2. Mirzakarimovna, R. D. (2022). Literary-aesthetic thinking-a factor of renewal of poetic image in tavallo's work. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(5), 195-199.